

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Metafizika

2.1 lecke – 20 perc

Az individuális dolog konstitúciója – Leibniz 1

A szemelvények az alábbi fordításból származnak:

Leibniz: *Metafizikai értekezés*, ford. Endreffy Zoltán, in: Leibniz válogatott filozófiai írásai, Budapest, Európa Kiadó, 1986, 7-56.

A szubsztanciális forma

Leibniz (1646-1716) gondolkodásának alapvető kiindulópontját az a fordulat jelentette, melyet René Descartes (1596-1650) filozófiájának megjelenése váltott ki az európai filozófia történetében. E filozófia a fizikai tárgyak létezésének legfontosabb konstituenseként a **kiterjedést** tekintette. Descartes óvakodott attól, hogy egyértelműen állást foglaljon ama kérdést illetően, hogy vajon a fizikai tárgyak végtelenül oszthatóak, avagy felosztásuk során valamikor elérhetünk egy fizikai minimumhoz (valamiféle atomi egységekhez): ehelyett azt állította, hogy a fizikai tárgyak meghatározatlan módon oszthatóak fel korpuszkuláris egységekre. A kiterjedés mintegy felveszi magába a korpuszkuláris elemi egységek e meghatározatlan sokaságát – a fizikai tárgyak pedig az érzékek számára hozzáférhetetlen korpuszkuláris elemek tengeréből kiemelkedő konfigurációk. Az ily módon jellemzett fizikai tárgyak és sajátosságaik mechanikai jellegűek és ennél fogva matematikai típusú természettörvényekkel írhatóak le. E belátás nem csak az élettelen testekre vonatkozik, hanem az organikus létszféra entitásaira is: a tradicionálisan bizonyos lelki funkciókkal magyarázott vegetatív és szenzitív testi működések pusztán a kiterjedés sajátosságai által magyarázhatóak.

A fizikai tárgyak nem individuálisak: nem **in-dividuálisak** azaz nem **nem-oszthatóak**, ugyanis nem mások, mint a korpuszkuláris egységek konfigurációi. Ha a korpuszkuláris részecskék ily módon lételméleti szempontból alapvetőbb entitások, mint a fizikai tárgyak, akkor vajon azok *individuálisak*? Nem: Descartes nem állítja azt, hogy azok ne volnának tovább oszthatóak. Itt azonban meg kell állnia a kisméretű részecskék érzékileg hozzáférhetetlen világára vonatkozó descartes-i képzeletnek, mert azt sem tudhatjuk bizonyosan, hogy végtelenül tovább oszthatóak volnának-e a korpuszkuláris egységek. Amit Descartes tiszta és elkülönített módon felismerhetőnek tart, az nem más, mint hogy a korpuszkuláris részecskék tengerét

maradéktalanul magába foglalja a *kiterjedés*. A fizikai világban a legkisebb méretű részecskéktől kezdve a közepes méretű fizikai tárgyakon át a világegyetem makroszkópikus méretű égitest-rendszereiig mind megegyeznek abban, hogy kiterjedtek. Egyetlen fizikai tárgy sem individuális önmagában, egyetlen részecske vagy égitest sem rendelkezik önálló létezéssel: mindezek a kiterjedés konfigurációi. Lételeméleti szempontból egyetlen **fizikai szubsztancia** létezik: maga a **kiterjedés**, latin szóval: az **extenzió**.

Leibniz számára elfogadhatatlan volt a szubsztancia kartézianus koncepciója, sőt az **individualitást nélkülöző kiterjedt szubsztancia** ezért nem is önmagában vett realitás. Ez nem jelenti azt, hogy ne lennének testi szubsztanciák. Vannak, de egyben individuálisak is. Azonban szubsztancialitásuk és individualitásuk nem származhat pusztán testi és kiterjedt voltuktól, hanem valamiféle individuális elméhez, vagy valami hasonlóhoz való viszonyulást feltételez bennük. Az individuális elme-szubsztanciák állnak Leibniz koncepciójának központjában: „A test szubsztanciája nem más, mint egy fenntartó elmével való egyesülése.” (korai Leibniz)

Leibniz egy látszólag teológiai kérdéssel vezeti fel az individuális szubsztanciáról szóló elméletét a *Metafizikai értekezés* 8. fejezetében, amennyiben azt a célt tűzi ki maga elé, hogy Isten cselekedeteit megkülönböztetése a teremtményekéitől. Amikor Leibniz „*cselekedetről*”, „*aktivitásról*” beszél, akkor általában véve valamely entitás *sajátossága* lebeg a szeme előtt, melynek valamilyen viszonyban kell állnia az adott entitással. Így a fenti megkülönböztetés tisztázásához, azaz a teremtmények természetének megértéséhez magyarázatot kell adnunk arra, hogy mi is az individuális szubsztancia és hogyan állnak fenn sajátosságai.

E sorok a szubsztancia klasszikus arisztotelészi definícióját visszhangozzák: szubsztancia az, amiről predikátumokat állítunk, és amit nem állítunk semmi másról predikátumként;

másént fogalmazva: szubsztancia az, aminek sajátosságai vannak, és ami nem sajátossága más tőle független dolognak. Leibniz triviálisként elfogadja e meghatározást, azonban elégtelennek „*csupán verbális magyarázat*”-nak tartja.

Metafizikai értekezés 8, in: Leibniz válogatott filozófiai írásai, Bp. 1986, 15:

Igaz ugyan, hogy ha ugyanazt a szubjektumot több predikátum illeti meg, **ez a szubjektum pedig nem illet meg semmilyen más szubjektumot**, akkor individuális szubsztanciának nevezzük; ez azonban nem elég, mert ez csupán verbális magyarázat.

Metafizikai értekezés 8, in: Leibniz válogatott filozófiai írásai, Bp. 1986, 15:

Annyi bizonyos, hogy minden igaz állításnak van valami alapja a dolgok természetében, és ha egy kijelentés nem azonosság, vagyis: a predikátum nem foglaltatik benne kifejezetten a szubjektumban, akkor benne kell hogy foglaltassék virtuálisan, és ezt nevezik a filozófusok úgy, hogy *in esse*, mondván, hogy a predikátum *benne van* a szubjektumban. **A szubjektum fogalmának tehát mindig magában kell foglalnia a predikátum fogalmát**, úgyhogy aki tökéletesen értené a szubjektum fogalmát, az meg tudná ítélni, hogy ez a predikátum megilleti-e. Ha ez így van, akkor azt mondhatjuk: egy individuális szubsztanciának vagy egy teljes létezőnek az a lényege, hogy **oly tökéletes fogalma** van, amely elegendő, hogy felfoghassuk és levezethessük belőle annak szubjektumnak összes predikátumát, amelynek a fogalma.

Egy szubsztancia nem pusztán birtokosa önnön sajátosságainak és predikátumainak (az arisztotelészi definíció szerint); hanem olyanvalami, aminek „*oly tökéletes fogalma van, amely elegendő, hogy felfoghassuk és levezethessük belőle annak szubjektumnak összes predikátumát,*

amelynek a fogalma.” Ebből a fizikai szubsztanciákra vonatkozóan az következik, hogy

Metafizikai értekezés 13, in: Leibniz válogatott filozófiai írásai, Bp. 1986, 19:

„a test egész természete nem lehet pusztán a kiterjedés, vagyis a nagyság, az alak és a mozgás, hanem szükségképp el kell ismernünk benne valamit, ami a **lélekkel van kapcsolatban**, és amit közönségesen **szubsztanciális formának** neveznek.”

Világos, hogy egy individuális szubsztancia

(egy partikuláris ember) predikátumai sokfélék: kék szemű – egy egész életen át; sántított egy hétig az 5. születésnapja után. De mit jelent az, hogy a személynek, mint individuális szubsztanciának, van egy teljes fogalma, mely mindezen predikátumokat birtokolja? Miért ne állhatna a test természete egyedül a kiterjedésben? Mi a viszony a teljes fogalom és a szubsztanciális forma között?

A **szubsztanciális forma** arisztotelészi-skolasztikus fogalom: a mechanikus filozófia ezeket mint a hylomorfizmus (anyag-forma tézise) skolasztikus magyarázóelveti. Természetes jelenségeket a kiterjedés és a korpuszkuláris részecskék mozgásának törvényeivel magyarázzuk. Amikor a mechanikai filozófia létjogosultságát elismerő Leibniz bevezeti a szubsztanciális forma fogalmát, akkor ő maga is tudatában van annak, hogy a tradicionális filozófia fogalmával él.

Leibniz azzal indokolja a szubsztanciális forma fogalmának bevezetését, hogy a kartéziánus paradigma elégtelen: a kiterjedés alapvető attribútuma önmagában véve nem engedi meg az individuális kiterjedt szubsztanciákat. A kiterjedés és ezzel együtt bármely kiterjedt dolog, mint kiterjedt, lényegileg összetett és így osztható. A kiterjedés végtelen számú részre történő oszthatósága az, ami gondot okoz a kiterjedt egység elgondolása számára.

Vajon ha egy márványkövet kettétörünk, a két márványdarab szubsztancia? Nem: ezek nem olyan szubsztanciák, melyek szubsztanciális formával rendelkeznek. Olyanok, mint egy kőrakás: **akcidenciális (járulékos) egységgel** bírnak. A kőhalom és a márványdarab közötti

különbség pusztán az anyagi részek kohéziós erejében áll. Szubsztanciális formája csak olyan testeknek van, melyek egysége több, mint pusztán mechanikai egység.

Az önálló fizikai entitásoknak „*olyan lelkes mechanizmusoknak kell lenniük, melyek lelke vagy szubsztanciális formája szubsztanciális egységet hoz létre, függetlenül az érintkezés külső egységétől*”.

Rendben, így az ember mint individuális szubsztancia a test és a lélek egysége. Mi történik azonban akkor, amikor meghal az ember? A lélek nélküli halott emberi test a leibnizi feltételek mellett nyilván nem szubsztancia. Akkor azonban mi? Leibniz úgy véli, hogy anyagi részek olyan **járolékos egysége**, mely egység nem teljesíti a szubsztanciával szemben támasztott feltételeket. A halott emberi test olyan, mint egy kőhalom, mely kövek aggregátuma. Azonban mi jellemzi azon **részeket**, melyek akcidentiális (járolékos) egysége ez az aggregátum? Az aggregátum részei maguk is mindig tovább oszthatóak, a halott emberi testéi pontosan ugyanúgy, mint egy diszfunkcionálisá vált óráéi. Vajon az elemi fizikai egységekként felfogott atomokhoz érkezünk ily módon?

Leibniz úgy véli, hogy az anyag felosztása során eljutunk bizonyos elemi egységeig, azonban a nem szubsztanciális anyag (halott emberi test) végső részei feltételeznek valamilyen nem-fizikai összetevőt – szemben az atomokkal. Minden anyag kis animált materiális szubsztanciákból épül fel. Az aggregátum részeinek szubsztanciális formái nyilván nem elmék – legalábbis nem emberi elmék, hanem az emberi elme analógiájára elgondolt formák. Ezen részek anyaga önmagában jelenség volna csupán, ha nem további individuális materiális szubsztanciák aggregátuma volna. Az a kérdés, hogy a nem-szubsztanciális anyag aktuálisan fel van-e osztva kisebb testi szubsztanciákra, az empirikus kutatás problémája, nem ez elméleté.

Kérdések:

1. Miért elégedetlen Leibniz a kiterjedés világának Descartes által adott értelmezésével?
2. Milyen jellegű az a szubsztanciális forma, mellyel kiegészülve az anyag egy bizonyos része szubsztanciát alkot?

Irodalom:

Boros Gábor: *Leibniz*, in: Uő. (szerk.): *Filozófia – Akadémiai Kézikönyvek*, Budapest, Akadémiai, 2007, 722-730.

Woolhouse, Roger: *Descartes, Spinoza, Leibniz. The Concept of Substance in Seventeenth-Century Metaphysics*, London, Routledge, 2002.